

[i] Cf. of course SMW and PR, but also his 1926 “Time” conference, in Edgar Sheffield Brightman (ed.), *Proceedings of the Sixth International Congress of Philosophy*, New York & London, Longmans, Green and Co., 1927, pp. 59-64.

[ii] For an inspiring review, see e.g. Nicholas Rescher, *Process Metaphysics. An Introduction to Process Philosophy*, Albany (N.Y.), State University of New York press, 1996.

[iii] Although Ludwig Edelstein claimed in his posthumous book *The Idea of Progress in Classical Antiquity* (1967) that “the ancients formulated most of the thoughts and sentiments that later generations down to the nineteenth century were accustomed to associate with the blessed or cursed word—progress”, eschatological origins put aside, the idea of *progress* or unbounded improvement (of individuals and societies alike) was brooding in the Dutch Republic (1579–1632), got expressed especially by Priestley (1771), was then fully specified by Condorcet (1793) and eventually sanctified by Spencer (1855) and Darwin (1859). Creativity —and the free rational subject— lie now at the heart of humans' existence and this has necessarily a strong impact on how society has to be thought: there has to be some form of enhanced bottom-up capillarity; the social order cannot be given anymore from above, once and for all. Cf. John Hope Mason, *The Value of Creativity. The Origins and Emergence of a Modern Belief*, Aldershot, Hampshire, Ashgate, 2003.

[iv] The so-called Second Law of Thermodynamics embodies the fact that the universe gets a little bit more disorderly all the time. Its history runs from Sadi Carnot's (1796–1832) and Rudolf Clausius' (1822–1888) first works to their expansion by William Thomson (1824–1907) in 1852 and the actual formulation of the entropy law by Clausius in 1865 (known now as the principle of Carnot-Clausius of the degradation of energy). Cf. Ilya Prigogine and Isabelle Stengers, *La nouvelle alliance. Métamorphose de la science. Réédition augmentée* [1979], Paris, Gallimar, 1986, pp. 180 sq.

[v] Cf. his 1905 “Elektrodynamik bewegter Körper” (*Annalen der Physik*, t. XVII, ser. 4-17, pp. 891-921).

Pr. Dr. Мішель Вебер,
Центр філософських практик (Брюссель, Бельгія)
Вища школа мистецтв Saint-Luc (Торне, Бельгія),

ПРОЦЕС ТА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ

Категорії Вайтгеда вельми важко викласти в розділі однієї статті, але справа легша з його основним світоглядом. Які всі інші мислителі які зробили собі ім'я, Вайтгед усвідомлює необхідність виправдання як становлення, так і буття. Разом з Бергсоном та Александером (якщо назвати лише двох філософів, з котрими він розділяє *Wahlverwandtschaften*) він передбачає фундаментальну якість (ultimacy) часу, тобто творчості та становлення. Іншими словами, він обґрунтовує, що якщо ми почнемо з таких засновків субстанції як «буття», ми не зрозуміємо «становлення» (що історія філософії красномовно підтверджує),

але ж якщо ми скоріше просуватимемось за допомогою засновків схожих на процес, тобто зі «становлення», обидва виміри можуть бути когерентно поєднані.

Особливо, якщо ми звернемося до питання актуальності, то спочатку здається, що процесуальне мислення, яке переборює субстанціалістський підхід, робить ідентичність важкою для реконструкції, якщо неможливою. (Критика Г'юмом субстанціалізму та його нове визначення індивідуальності як течії змісту, що сприймається, залишається орієнтиром). І дійсно, філософія Вайтгеда часто була представленою як невідале посилення проблеми. З іншого боку, у самій статті ми намагатимемось довести, що завдяки його епохальній теорії (брунькоподібній теорії), процессизм Вайтгеда встановлює значне покращення як з точки зору субстанціалізму, так і з точки зору греків або сучасного процессизму, як течії. Декілька наступних розрізень є необхідними для того, щоб це показати.

Справа в тому, що є наріжним поняттям *час*, тобто, чи розуміється він «серйозно», чи - ні. Чи є творче просування у природі, чи скоріше лише «всесвіт-колода». Та, як доводить Вайтгед, час є *епохальним*, тобто він включає в себе нерозривні процеси (1). Серед різних форм «процесуального мислення» які було розглянуто (2), також і не часові форми - тут: не епохальні форми, тобто континуальні, є набагато більш чисельними. Греки не мали лінеарного, незворотного уявлення про час, тоді як сучасники використовували лише просторові форми темпоральності. Кажучи історично, скоріше було б складніше визначити коли саме плинний час досягає значення в області іншій, ніж есхатологія. Є різні варіанти: раптове вторгнення поняття «прогрес» (1771) (3), другого начала термодинаміки (1865) (4) або ще сумнівніше, Айнштайнівська спеціальна теорія відносності (1905) (5) – відносності, яка ані Бергсоном, ані Вайтгедом, ані Пригожиним була прийнятою номінально. Суто в теоретичній фізиці, хоча проблема стріли часу (а також в загальній часовій симетрії або асиметрії процесів), має чітку дату хрещення: Клаузіус, 1865. Що важливо, це перехід від універсального детермінізму та оборотності до релятивізму, необоротності та індетермінізму. Без цих понять, істинна новизна не може бути збагненою – що, водночас, звісно не передбачає, що це ніколи не відбулося б. Тепер, навіть коли час був визнаний як остаточна якість реальності, його епохальна послідовність не слідувала атомістичному механізмові сучасної науки яка розуміла всесвіт як неживу (повністю оборотну) машину забезпечену зовнішніми відносинами (в основному, дозволяючи *та* вимагаючи фрагментації гносеологічного поля) награвованими раціональним творцем.

Два широкі поняття процесу є, таким чином, корисними для пояснення конкуруючих світоглядів. З одного боку, слабке розуміння яке просто просуває

становлення, плинність, зміну, неспокій, рух – назвіть це як завгодно – та (воно – прим. пер.) робить це у просторовий шлях, тобто основним чином завдяки безперервності, нескінченному поділу. Його історичний (але необхідний) висновок – закритий всесвіт. Його парадигма – трансформація чи метаморфоз раніше існуючого матеріалу. Гарний зразок цього є побудований механічними хвилями які безперервно (іноді ритмічно) змінюють зразки та роблять це з тим самим будівельним матеріалом (молекули води). З іншого боку, стійке поняття яке втілює необхідність становлення в часовий спосіб (тут: *тривалим чином*) тобто у вигляді уривчастості. Необхідний висновок – відкритий всесвіт та його парадигма проникнення усюди. Добрий приклад цього – постійне творення вогника свічки або, точніше, квантові феномени, які створюються раптово та випадково. Зміна у відкритому всесвіті є не більше ніж просто творіння, що трансформує. Відповідно, ми використовуємо поняття всепроникнення з тим, щоб чіткіше розрізнити епохальні процеси від непереривних процесів. Всепроникнення сприятливо поєднує в одному світі вайтгедівське скандування становлення/зникнення/буття, тобто зрощення/сатисфакція/перехід.

У світлі такого розрізнення ми можемо переоцінити питання індивідуальності.

(Переклад: Жадяєв Д. В.)

- 1) Звісно, якщо ми порівняємо «Наука та сучасний світ» та «Процес та реальність», але водночас і його «Час» (1926) у видавництві Edgar Sheffield Brightman (ed.), *Proceedings of the Sixth International Congress of Philosophy*, New York & London, Longmans, Green and Co., 1927, pp. 59-64
- 2) Для більш ретельного обзору див., напр. Nicholas Rescher, *Process Metaphysics. An Introduction to Process Philosophy*, Albany (N.Y.), State University of New York press, 1996.
- 3) І хоча Людвіг Едельштайн проголошував, в його посмертно виданій книзі «Ідея прогресу в класичній Греції» (1967), що «стародавні формулювали більшість думок та роздумів, що наступні покоління аж до дев'ятнадцятого століття звикли асоціювати з благословенним або проклятим словом «прогрес» (відкидаючи есхатологічні погляди) ідея *прогресу* як безмежне покращення (як індивідів так і суспільства) осмислювалася у «Голландській республіці» (1579-1632), отримала вираження особливо завдяки Пріслі (1771), пізніше була повністю уточненою у Кондорсе (1793) та раптом сакралізована Спенсером (1855) та Дарвіним (1859). Творчість та вільний раціональний суб'єкт були покладеними у серцевину людського буття (або «брехали людському буттю», гра слова 'lie'. – *Примітка пер.*) та це мало чималий вплив на те, як суспільство повинно осмислюватися: повинна бути декотра форма посиленого всмоктування з ніг до гори: соціальний лад вже не може бути даним просто з неба, колись і назавжди. Порівняйте з John Hope Mason, *The Value of Creativity. The Origins and Emergence of a Modern Belief*, Aldershot, Hampshire, Ashgate, 2003.

- 4) Так зване друге начало термодинаміки втілює в собі той факт, що універсум є трішечки більше нестійким весь час. Його історія починається з перших робіт Саді Карно (1796) та Рудольфа Клаузія (1822-1888) до їх поширення Вільямом Томсоном (1824-1907) у 1852 та дійсним формулюванням закону антропії Клаузіусом у 1865 (відомий тепер як принцип спаду енергії Карно-Клаузіуса). Порівняйте з роботою Іллі Пригожина та Ізабелі Стенгерс *La nouvelle alliance. Métamorphose de la science. Réédition augmentée* [1979], Paris, Gallimar, 1986, pp. 180 sq.
- 5) Порівняйте його 1905 1905 “Elektrodynamik bewegter Körper” (*Annalen der Physik*, t. XVII, ser. 4-17, pp. 891-921).

Чичков Анатолий Григорьевич

*Кандидат философских наук, доцент,
заведующий кафедрой философии
ГВУЗ УГХТУ, г. Днепропетровск*

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТРАНСЦЕНДЕНТНОГО В ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОГО ФИЛОСОФСКО-КУЛЬТУРНОГО ДИСКУРСА

Проблема бытия и его трансформаций на категориальном уровне всегда были в центре внимания философских исследований. Были ли это поиски «архэ», единого, Блага, Абсолюта, Всеобщего разума, Мировой воли, Бытия, Ничто, Жизненного мира или экзистенции. Эти и другие категории не всегда отражали абсолютность трансцендентности бытия, часто все-таки была предпринята попытка показать категориальную иерархию бытия, различный онтологический статус «поверхностей» бытия и возможные переходы (нисхождения) «сверху-вниз» и, не всегда и не так просто, - «снизу-вверх», указывая при этом на внутреннюю динамику и взаимосвязь трансцендентного и имманентного.

При анализе философских смыслов трансцендентного исследователь сталкивается с самыми различными его толкованиями. Его экспликация осуществляется в различных формах, как религиозных, так и светских. Можно утверждать, что процесс познания, творчества, верования, самосовершенствования, свободы основаны на преодолении существующего на данный момент понимания, осознания реальности, существования, то есть на процессах трансцендирования существующего опыта, объема знаний и т.п. И, на наш взгляд, правомерно отнести процесс трансцендирования к общим закономерностям духовной деятельности. Иначе говоря, духовная деятельность